

הכל אנו

ניר ברעם מאלץ אותנו שלא כלכת אחר מאוויי הרגש היהודיים, אפילו אם מדובר בשואה ונגזרותיה • בכך הוא מחדד את המסר האוניברסלי שעולה מספרו החדש: הנפש האנושית היא בדיחה עצובה

יובל אביבי

הציבור היהודי-ישראלי אוהב את השואה שלו מוגנת, עמידה בפני שינויים: הגרמנים היו נאצים והיהודים קורבנות, וכל שיח חייב לכלול את שני הקצוות. זוהי תגובה אינסטינטיבית רגשית שמעטים מחוסנים ממנה, והגני סיונות לעקוף זאת, גם במסגרת הליברלית של האמנות והתרבות, נתקלים בחומה בצורה של "אל תגעו לי בשואה". לכן, דווקא בגלל שני ברעם ממעט, טבאמץ ניכר, לעסוק ב"שואה" בספרו "אנשים טובים" (ולמעשה, אף שברעם צפוי שלא להסכים – הוא גם לא עוסק ממש במלחמת העולם השנייה), הוא נוגע לנו בשואה, ולא במקומות הנעימים. נכון, לא בטוח שהספר הזה יועד מראש לטעם הישראלי. גם לא בטוח שזו מגרעה.

בסוף הספר, כשמתברר שברעם עצר בזמן והתאפק שלא לצלול לתוך הפתרון הסופי או לקרבות האיומים של אמצע שנות ה-40, מתגלה לה הרובד הסמוי. לא בגלל שהסריק – להתעלם מהפיל שללא ספק עומד באמצע החרד – הוא חדשנות ספרותית (מדובר בתעלול משומש למדי שברעם עצמו ניצל בספרו הקודם, "מחזיר החלומות", כשהאירוע המכונן, סופה אפוקליפית שית בתל אביב, כמעט שאינו מוזכר במישוריו), אלא כי זה התרגיל היעיל ביותר. הוא מסמן לנו לא ללכת אחר מאוויי הרגש היהודיים, לא להתרכז במובן מאליו ולבחון את מה שיש בספר דווקא לעומת מה שבכירור חסר בו. ומה שיש זה בני אדם, הנושא שבאמת מעינין את ברעם לאורך יצירתו. והפלטפורמה?

תהיה זו הפעם מלחמת העולם השנייה. במרכז עומדות שתי דמויות: תומס, פרסומאי גרמני שמסייע למכונת ההשמדה הנאצית, כשהוא מורדך על ידי התשוקה להיות "אדם עליון", להצטיין במשהו ולהגיע לפסגה; ואלכסנדרה, צעירה רוסייה ממוצא יהודי שמצטרפת למנגנון הקומוניסטי האכזר ומסייעת בשליחת בני משפחה לגולאגים, לאחר שאלו נחשדים בקשרים עם משוררת ריאקציונרית. השניים הם, כפי שמגדיר זאת בעלה של אלכסנדרה, "מכונת של הישרדות", שבאופן אוטומטי פרעות למען מטרה אחת, הינצלות, ומשכנעים את עצמם שלא היתה להם ברירה.

אכן, טיעון ה"בנאליות של הרוע" כבר נלעס לעיפה. אבל ברעם, כותב בתוחכם שכמוה לא סתפק בו

אין ספק – תהיה זו היתממות לטעון שאין כאן השואה בין העולות הנאציות לטובייתיות, והרמזים לאשמות הישראלית והאמריקנית בנות זמננו מצויים גם הם, בדמות ההערצה של תומס לקפיטליזם. גם ריחו העמום של הרי קבון הוויימארי, שכבר פורח כשקול לדרקונג של תרבות המערב, נישא בדפים הראשונים. כאן נטען הרובד שמכוון נגד ברעם בהגנה היהודית הקלאסית, ונשלפת הטענה – הנכונה – שאין בספר תשובות חרשות לשאלות הענק שהציבה

התקופה. מי שמצפה לכך ולא מוכן לקבל שום רב אחר, יתאכזב. אלא שהטיעון של "הבנאליות של הרוע" נלעס כבר לעיפה, וקשה להאמין שכותב מתוחכם ירשה לעצמו להסתפק בו. ההגדרה של שני גיבורי הספר כ"מכונת של הישרדות" נכונה אך חסרה: הגיבור תומס הוא "אוסף של תכונות, מחוות, רעיונות ותחושות שליוקט", כלומר – נטול אישיות, כמו הגיבור של מוסיל, "האיש ללא תכונות", שמוזכר בספר תומס הוא רכיבה, משנה את גופו "הצהבהב" בהתאם למציאות. אבל תומס אינו היחיד שלוקה בכך. בעלה של אלכסנדרה (שבגיל 12 מישש את גופה ושנים אחר כך גייס אותה לנקור", ברמז רק לאונס כפול) מסבירה לה ש"הרבר היחיד שנר תר עקבי הוא האלסטיות המבהילה של הנפש", ומשכנע אותה שיש לה "שתי אפשרויות: למות או להיות אדם אחר". והיא בוחרת.

גם המשוורת שכביכול מתנגדת למשטר מתוארת כמי ש"גנבה קצת מכל אחד... המעי רבלת הטובה ביותר של גאונות של אחרים", ואילו מעסיקו האמריקני של תומס מתעב את הנאציונים אך נכנע לו כדי להשלים עסקה. שתי הדוגמאות הנדירות לדמויות בעלות אופי ברוה, אחיה של אלכסנדרה, וולדה, והגמסטי של תומס, הרמז, עיצבו אישיות מוצקה רק בזכות הפנמה מוחלטת של אידאולוגיה – האחד של זו הקר מוניסטית והאחר של זו הנאצית.

"האנשים מודעים מרצונם", טוענת אלכסנדרה – רגע לפני שהיא משכנעת את עצמה שבני משפחתה הם האשמים בגורלם האכזר ("בחוסר המעש שלהם הם סיכנו את כולם... מישוהו היה חייב להפסיק את זה", ואילו תומס פונה לפסיכואנליטיקאית יהודייה שתרכיב לו

לראשונה נפש יציבה, רק כדי להיכשל חרוצות בניסיון להצילה מהשמדה. האדם, רוצה ברעם לומר, הוא בעל נפש פרודה, אוסף של רגרי אופי שרק חוטים רקים מחברים ביניהם. כפי שאלכסנדרה מסייעת לנאשמים לתקן את הוראותיהם הכובות בחתירה נגד השלטון, לטהרן "מפגמים, משקרים קטנים, מקפיצות תזויות" ומתעלמות, בעצם, מהשקר הגדול והגס שאותו אי אפשר לתקן, כך רואה ברעם את האנושות כולה. המסר הוא אוניברסלי ועל זמני: הנפש האנושית היא בדיחה עצובה והעולם הטוטליטרי הוא רק מקרה קיצון שמבהיר זאת.

גורלם של תומס ואלכסנדרה מפגישים בתכנון מצעד מופרך, משותף לגרמניה ולרוסיה, שאמור לסמל את שותפות הגורל של המדינות. השניים מקווים למנוע באמצעותו את המלחמה, למרק

את מצפונם המטונף ולכפר על אשמתם ("הם הלוא אשמים במשהו", חושבת אלכסנדרה). ברעם לא מאפשר להם זאת, תקוותם ההזויה נגולת מהם, והם נותרים חסרי כל, אבורי נפש, ולמעשה מתים. אם יש זיכוי, הרי שהוא עלוב ביותר, והאשמה, שאכן חוצה גבולות של משטרים ועימים, מופנית כלפי הנפש האנושית – לא כלפי כיבוש כזה או אחר.

ויש בספר עוד: ההתעמקות במשולש הנורא של הנפש הגרמנית, הכסף והיהדות; המאבק בין אלו שרוצים "להעביר את הזמן", לשיטתו של הגל, לעומת הנואשים לנתח את גרמניה מההיסטוריה; ועוד נקודות צידיות שיש להגות בהן, לטוב ולרוע, המוכיחות גם הן שהספר אינו רק כתב הגנה פוסט-מודרני.

ברעם קצת סובל מתסמונת הילד המוכשר

גיבורי הרומן נתפשים כ"מכונות של הישרדות". אסיפה של פעילים קומוניסטים בברלין, 1930 צילום: Gettyimages

בכיתה: הוא נכס לתרבות הצעירה בישראל, אבל הציפיות ממנו, בהתאם, גבוהות והביקור רת נגד יצירתו משוכללת יותר מאחרים. ואכן, אף שנטיות אלו התמתנו, כתיבתו עדיין סובלת קצת ממליצות מוגזמת (כפי שהוא מתאר בספר: "לרפא את הפאטוס") והוא ממחר להשתמש בריפרנסים היסטוריים ותרבותיים, שאמנם מוכיחים את עומק המחקר שעורך אך לעיתים מלווים בתחושה של ניסיון להוכיח את הכישרון המובן מאליו. למרות זאת, "אנשים טובים", כמו כל ספר של ברעם עד כה, הוא קפיצת מדרגה מזה שקדם לו. הוא בחר להתגלגל על נושא ענק ונפיץ, ושוב הוכיח שהוא יכול.

אנשים טובים / ניר ברעם; עם עובד, 511 עמ' yuvala@israelhayom.co.il